

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Moral, solidaritet og fællesskab

Frederiksen, Birte Kloch

Publication date:
2000

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Frederiksen, B. K. (2000). *Moral, solidaritet og fællesskab*. Aalborg Universitet. VCL-serien Nr. nr. 9

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Moral, solidaritet og fællesskab

Ph.d.-forelæsning

Med efterskrift af direktør,
professor Palle Rasmussen

Birte Kloch Frederiksen
Forskningsadjunkt, ph.d.

Moral, solidaritet og fællesskab
Ph.d.-forelæsning
Med efterskrift af direktør, professor Palle Rasmussen

© Birte Kloch Frederiksen, april 2000

VCL-serien nr. 9

ISSN 1399-7300

ISBN: 87-90934-07-5

1. oplag, 2000

Udgivet af:

Videncenter for Læreprocesser Aalborg Universitet

Trykt af:

Vester Kopi as, Aalborg

VCL-serien redigeres af:

Susanne Nielsen, Brian Kjær Andreasen, Anette Kolmos, Annie Aarup Jensen og
Palle Rasmussen

Distribution:

Videncenter for Læreprocesser

Att.: Susanne Nielsen

Fredrik Bajers Vej 7B

DK 9220 Aalborg Øst

Tlf. 9635 9955, Fax 9815 6542

E-mail: sn@vcl.auc.dk

Web-side: <http://www.vcl.auc.dk>

Moral, solidaritet og fællesskab

Ph.d.-forelæsning

Med efterskrift af direktør, professor Palle Rasmussen

Birte Kloch Frederiksen
Forskningsadjunkt, ph.d.

Arbejdsrapport VCL
April 2000

Forord

Dette papir er en sprogligt redigeret udgave af min ph.d.-forelæsning, der fandt sted den 11. januar 2000. Ph.d.-afhandlingen bærer titlen *Solidaritet i den danske velfærdsstat. – en sociologisk undersøgelse med fokus på solidaritetsformer indenfor den tredje sektor* (Frederiksen 1999). Afhandlingen blev indleveret ved Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet. Temaet for ph.d.-forelæsningen var: *Hvorfor og hvordan er moral- og solidaritetsbegrebet forbundet, og hvordan er solidaritet koblet til fællesskabet?* Derudover skulle jeg redegøre for de resultater, der var opnået gennem afhandlingen.

Min ph.d.-forelæsning blev opdelt på følgende måde. Jeg begyndte med en meget kort introduktion til afhandlingens omdrejningspunkt; dvs., hvad det var, jeg havde undersøgt gennem afhandlingen. Dernæst kom jeg ind på min forståelse af individet som besiddende nogle grundlæggende behov, en etisk evne og en solidarisk følelse. Samtidig anser jeg individ og samfund som værende i vekselvirkning. Mit udgangspunkt havde konsekvenser for måden at anskue moral og solidaritet på. Derefter kom jeg ind på min moral- og solidaritetsforståelse. Dette er definitioner af de to begreber, hvad der blev ført videre til første del af forelæsningens tema: Hvordan og hvorfor er moral- og solidaritetsbegrebet forbundet? Jeg afdækkede sammenhængen mellem moral og solidaritet på to niveauer. Det første niveau var en teoretisk, abstrakt redegørelse af begreberne, hvor jeg anså solidaritet som en bestanddel af moral. Det andet niveau var en redegørelse af begreberne i praksis, hvor vi kunne se solidariteten som en slags modstandsform til den herskende moral.

Jeg kom herefter ind på anden del af forelæsningens tema: koblingen mellem solidaritet og fællesskab. Det vil sige, hvordan solidariteten udfolder sig indenfor fællesskabets rammer, hvor vi kan tale om både en forskellighed og en enheds-dimension. Her konstituerer enheds-dimensionen fællesskabets grænser. Jeg redegjorde afslutningsvist for afhandlingens resultater i hovedtræk, hvorefter jeg perspektiverede lidt videre på afhandlingens konklusion. I afhandlingen fokuserede jeg på de steder, hvor der udførtes solidariske handlinger. I perspektiveringen så jeg lidt nærmere på de mere negative sider af udviklingen.

I anledning af, at denne bearbejdede udgave af forelæsningen udgives af Videncenter for Læreprocesser, vil direktør, professor Palle Ramussen i et kort efterskrift kommentere to områder, hvor forelæsningens temaer berører spørgsmål om læring.

Forskningsadjunkt, ph.d.
Birte Kloch Frederiksen
Videncenter for Læreprocesser
Aalborg Universitet

Moral, solidaritet og fællesskab

Ph.d.-forelæsning

I afhandlingen *Solidaritet i den danske velfærdsstat. – en sociologisk undersøgelse af solidaritetsformer indenfor den tredje sektor* undersøger jeg solidaritetsformer i dagens Danmark. Vi kan anskue solidariteten som hhv. vertikal og horisontal, hvor jeg afgrænser mig til den horisontale solidaritet; dvs. den solidaritet der finder sted på det mellem-menneskelige niveau. Her ser jeg nærmere på den horisontale solidaritet indenfor den tredje sektor, der dækker et bredt felt af organisationer, bevægelser mm. Den tredje sektor er interessant, idet solidariteten i Danmark generelt kan siges at være kommet fra “neden” for siden at blive institutionaliseret. Undersøgelsesområderne indenfor denne sektor er hhv. Dansk Røde Kors og fagbevægelsen. Jeg valgte at undersøge disse områder, idet de frivillige sociale organisationer og fagbevægelsen er to meget centrale områder indenfor denne sektor. Samtidig har begge områder spillet en stor rolle i udviklingen af solidariteten i det danske samfund. For at undersøge solidaritetsformerne ser jeg nærmere på motiverne til at handle solidarisk, samt hvilke fællesskaber og relationer solidariteten kommer til udtryk gennem.

At arbejde frivilligt indenfor en frivillig social organisation kan for mig at se repræsentere en direkte måde at være solidarisk på. I afhandlingen undersøger jeg det frivillige sociale arbejde som besøgsvennerne udfører under Dansk Røde Kors, Aalborg-afdeling. Jeg forholder derudover solidariteten indenfor Dansk Røde Kors med en bevægelse, der på mange måder er synonym med begrebet solidaritet. Dette er fagbevægelsen. Her ser jeg nærmere på tillidsrepræsentanterne (indenfor HK), idet disse udviser en aktiv solidarisk handling. Besøgsvennerne undersøges ved hjælp af spørgeskema og interview (egen undersøgelse), mens tillidsrepræsentanterne undersøges ved hjælp af andres materiale (hovedsagligt CARMAs¹).

Forelæsningen tager afsæt i min ph.d.-afhandling, hvor jeg dog præciserer temaet mere. Nogle ting sættes således bedre på plads. Både temaet for ph.d.-forelæsningen og selve afhandlingen kan illustreres som liggende indenfor følgende ”landskab”.

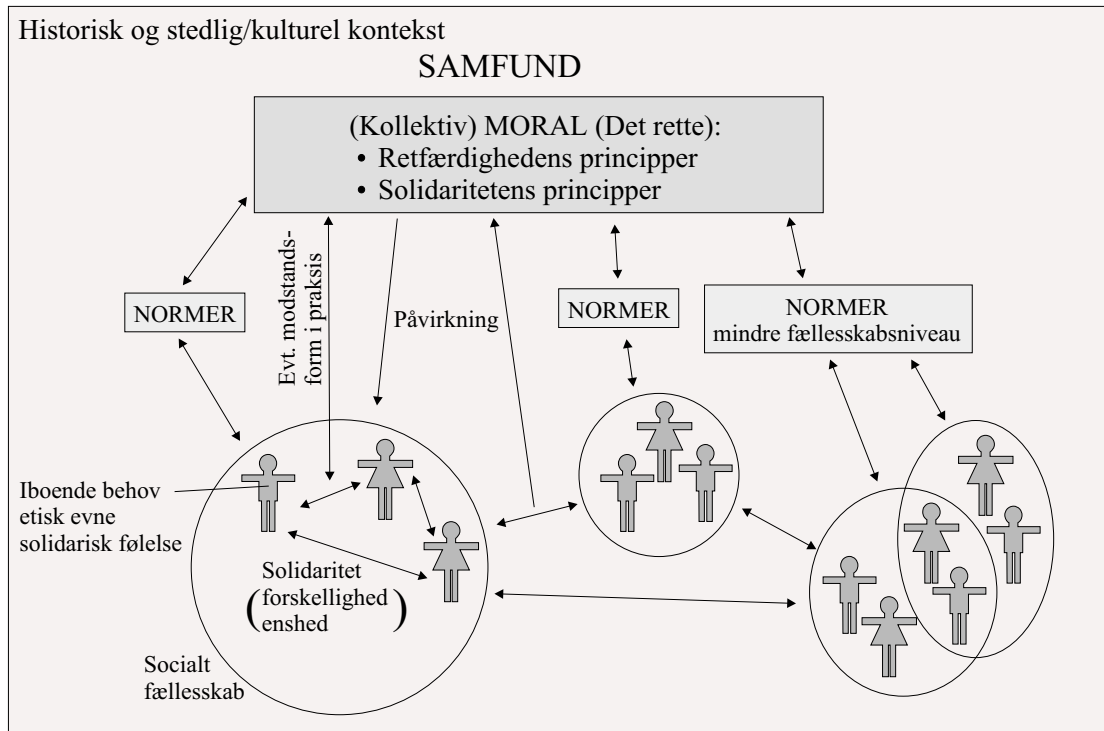
---

¹

CARMA: Center for arbejdsmarkedsforskning ved Aalborg Universitet.

Afhandlingens "landskab"

1. Forståelse af individ og samfund

Før jeg definerer moral- og solidaritetsbegrebet og deres indbyrdes relationer, må jeg starte med mit grundlæggende individ- og samfundssyn. Her har jeg nogle antagelser, der får konsekvenser for måden at anskue moral og solidaritet på.

For det første kan vi ikke tænke os et samfund uden individer. Hermed distancerer jeg mig fra kontraktteorien, som vi ser hos Rousseau (1987/1762). Når der tales om individ, må der nødvendigvis være tale om et samfund (af den ene eller den anden slags), og et samfund vil altid bestå af nogle individer. Jævnfør bl.a. Mead (1967/1934) og Cooley (1970/1902; 1972/1902), som jeg er lidt inde på i min afhandling, må vi gå ud fra en forestilling om, at vi udvikles via vores omgang med andre mennesker. Vi har således en grundlæggende socialitet. Vi er ikke kun et fysisk og biologisk væsen, men også et kulturelt væsen, hvor vi bl.a. har brug for andres anerkendelse (se også Carleheden 1995: 137). Men som Simmel (1998/1901-1908) er inde på, er vi ikke bare produkter af samfundet. Vi besidder en vis autonomi, der gør, at vi kan gøre oprør mod fællesskabet/samfundet, men samtidig har vore omgivelser omgivelser indflydelse på, hvorledes vi som individer kommer til udtryk.

Min grundlæggende antagelse er, at vi ikke fødes som "tomme skaller", der bare skal fyldes ud, når vi fødes ind i et allerede eksisterende samfund. Når jeg antager, at mennesket ikke fødes som en "tom skal", må jeg have en antagelse om, hvad vi så fødes som/med. Her mener jeg, at vi besidder en "indre kerne", der består af nogle behov og nogle evner, som vi søger at få hhv. opfyldt og få udnyttet bedst muligt. For at vide om noget er godt eller skidt, det rette eller det forkerte, må vi holde det op mod nogle ønsker/behov om det "gode liv". Jeg antager derudover, at vi som mennesker søger at få opfyldt de basale behov. Det er eksempelvis behovet for primære relationer, anerkendelse, intimitet mm.

I afhandlingen præciseres det, hvilke evner vi besidder som menneske. Udover disse evner har vi samtidig nogle basale behov, der ligger forankret i os. Disse basale behov har indflydelse på vores evne til at kunne skelne mellem det gode og det onde (dvs. det, jeg i afhandlingen kalder den etiske evne) samt kunne skelne mellem det rette og det forkerte (nemlig moralen).

Jeg benytter mig af Søren Juuls (1996) forståelse af de basale behov. Der er her tale om et udgangspunkt eller en baggrundsantagelse, der mere skal forstås som en hypotese end som en teori. Juul har udviklet hypotesen om disse behov udfra andre teoretikere som eksempelvis Maslow, Freud mm. De basale behov skal ses som en slags "menneskerettigheder" eller som en normativ standard for "det gode samfund". Behovene vil jeg senere koble til min moral- og solidaritetsforståelse. De basale menneskelige behov er:

- Fysiologiske behov.
- Behov for spontanitet og sanselighed.
- Behov for autonomi, for at udnytte medfødte kapaciteter og bruge sig selv (være virksom) i fællesskab med andre.
- Behov for at deltage i en social livsform.
- Behov for respekt og anerkendelse.
- Behov for kærlighed og intime relationer.
- Behov for mening.
- Behov for sikkerhed og tryghed. (Søren Juul 1996: 12).

Der er ikke tale om en rangordning af disse behov. Juul har derfor nævnt behovene i vilkårlig rækkefølge. Jeg mener, at opfyldelsen af disse behov kun kan opnås via fællesskabet med andre mennesker. Som jeg skriver i min afhandling (med reference til Cooley) har vi netop behov for primære relationer med andre. Selvom vi således er en selvstændig del af samfundet, kan vi ikke få opfyldt de basale behov uden samværet med andre. Fællesskaberne/relationerne kan således give os tryghed, intimitet, anerkendelse mm.

Spørgsmålet er, om fællesskabet eksempelvis undertrykker opfyldelsen af behovet for autonomi. I visse tilfælde kan det godt – nemlig i de tilfælde, hvor fællesskabet måske er meget stærkt og lukket. På den anden side kan vi ikke få opfyldt vores basale behov uden samværet og fællesskabet med andre. Pointen er, at der således er tale om en balancegang – en latent konflikt om man vil - hvor fællesskabet ikke må være så stærkt, at det undertrykker den enkeltes behov, men samtidig skal fællesskabet være til stede for, at vi overhovedet kan få vores basale behov opfyldt.

Udover de basale behov mener jeg, at vi for det første besidder en evne til at kunne skelne mellem, hvad der er det "gode" og det "onde". Dette kaldes i afhandlingen for den "etiske evne". For at kunne foretage en sådan skelnen mellem, hvad der er hhv. det gode og det onde, må vi have en referenceramme at holde dette op mod – dette er opfyldelsen eller ikke-opfyldelsen af de basale behov. Behovene er således grundlaget for vores etiske evne.

Derudover mener jeg, at vi som noget fundamentalt besidder en solidarisk følelse; det vil sige et ansvar og en medfølelse overfor hinandens ve og vel. Denne solidariske følelse er iboende os alle sammen – og er en central del af det at være menneske. Dette sætter vi vores og andres liv i relation til. Vi kan ikke fralægge os ansvaret til at kunne afgøre, hvad der er "det rette"; det moralsk rigtige.

Vi er således både et produkt af samfundet, men samtidig en del af samme. Der er tale om en vekselvirkning mellem individ og samfund. Vi besidder et ansvar og en medfølelse for andres

ve og vel. Samtidig fødes vi med nogle behov og evner, der gør os i stand til at kunne skelne mellem det gode og det onde, og mellem det rette og det forkerte.

2. Moral- og solidaritetsforståelse

Vi kan skelne mellem hhv. en begrebsmæssig redegørelse af begreberne moral og solidaritet og en redegørelse af begreberne, som de fremstår i praksis. Den begrebsmæssige redegørelse opererer på det abstrakte, teoretiske plan, hvad jeg har forfulgt i min afhandling. Her anser jeg solidaritet som en bestanddel af moral. Dernæst er der en redegørelse af begreberne moral og solidaritet, som de fremstår i praksis. Her kan solidariteten udadtil ses som en modstandsform mod den herskende moral. Dette eksemplificerer jeg via mine undersøgelsesfelter, hhv. fagbevægelsen og det frivillige sociale arbejde.

2a. Moral- og solidaritetsforståelse: En begrebsmæssig redegørelse

Til at afdække moralbegrebet vendte jeg mig mod moralfilosofien, hvor vi groft kan skelne mellem to traditioner, hhv.:

- Den teleologiske tradition (konsekvensetikken): En handling vurderes efter dens konsekvens(er). Vi både skal og bør foretrække den handling, der får den mest ønskværdige konsekvens. Disse handlinger bliver derfor moralsk vurderet som gode. Indenfor denne tradition ses utilitaristerne, hvor idéen er “den størst mulige lykke for det størst mulige antal”. Tanken er, at vi moralsk bør efterstræbe det gode liv. Indenfor denne tradition ser vi bl.a. Montesquieu og Durkheim.
- Den deontologiske tradition (sindlagsetikken): Der ses ikke så meget på konsekvenserne som på handlingens begrundelser/motiver. Der ses på, hvad der er foreskrevet, hvad der er pligt. Indenfor denne tradition kan vi godt se moralen som socialt konstitueret uden at mene, at den samtidig er nyttig. Indenfor den deontologiske tradition kan vi bl.a. placere Kant, Habermas og Bauman, selvom der er væsensforskelle mellem dem (Bauman 1994/1989; Habermas 1996/1983; Kant 1996/1785).

Mit ståsted ligger indenfor den deontologiske tradition. Vi skal ikke vurdere en handling som hhv. moralsk eller ikke-moralsk ud fra konsekvenserne – om det er nyttigt/godt for de fleste. Her er jeg enig med Bauman (1994/1989) i, at handlinger godt kan være moralsk forkerte, selvom flertallet mener noget andet, eller handlingen ville være til gavn for et flertal. Jeg mener, at vi i stedet skal se nærmere på motiverne til handlingerne.

I afhandlingen skelner jeg (som så mange andre) mellem etik og moral, hvor etikken omhandler det gode, mens moralen omhandler, hvad der er det rette. Etikken (hvad der er det gode) er her bestemt af menneskets basale behov. Vi besidder som mennesker evnen til at skelne mellem godt og ondt (ud fra vores basale behov) samt en solidariske følelse; ansvaret og medfølelsen for andres ve og vel. Forholdet mellem moral og etik formulerer Mikael Carleheden således:

”Etiken handlar om mit förhållanden till mig själv eller till andra som delar mine värden och min livsform. Den tematiserar identitet på ett evaluativt sätt. Det rör sig om självförståelse, självförverkligande eller självdefiniering. Moral däremot tematiserar normer för umgänget mellan dem som inte delar värden och livsformer. Den handlar om hur man bör lösa konflikter på ett rättvist sätt, om möjligheten av etiskt olika människors våldsfria samvaro, om rättigheter och plikter.” (Mikael Carleheden 1995: 132).

Etik refererer ikke bare til det enkelte individ. Etik handler om livsformer, og disse kan omfattes af både enkelte individer eller grupper (Carleheden & Bertilsson 1995 (red.): 1). Mens etikken – eller sædelivet – rummer flere situationsbestemte opfattelser af, hvad ”det gode liv” indebærer, begrænses moralen i det moderne samfund til nogle grundlæggende principper (se Bertilsson 1995: 26). Principperne for moralen kan dog ikke oplyse os om, hvordan vi mere konkret skal leve vores liv.

Jeg mener, at vi må tale om, at moralen indeholder nogle grundprincipper, der ikke må være i uoverensstemmelse med de grundlæggende behov og evner. Moralens kan ændres over tid (den er processuel), men principperne skal være gældende for, at vi kan tale om moral. Principperne er (jf. Habermas 1996/1983):

- Retfærdighedens principper. Kræver ligelig agtelse og lige rettigheder for hver enkelt.
- Solidaritetens principper. Kræver medfølelse og omsorg for næstens ve og vel (Glebe-Møller i Habermas 1996/1983): 18). Dette er i overensstemmelse med det, jeg i afhandlingen kalder den solidariske følelse.

Der er ikke tale om en ”overmenneskelig moral” i den forstand, at moralen bliver mere eller mindre selvkørende eller får sit eget liv. Vi må anse moralen som i en eller anden forstand socialt grundet. Den er et resultat af menneskers interaktion. Moralens er et resultat af samspillet mellem individ og samfund og er skabt af mennesker og deres interaktion gennem tiden (historisk og kulturelt). Moralens kan således ændres over tid og sted, men grundprincipperne skal være til stede.

Moral vedrører forhold, der anses som vigtige i livet mellem mennesker. Den vedrører, hvad vi som mennesker kan eller ikke kan tillade os overfor hinanden. Her ser vi retfærdighedsprincippet, hvor der kræves ligelig agtelse og lige rettigheder for hver enkelt. Moralens kan dog ikke sige noget om, hvordan vi konkret skal handle i en moralsk konflikt. Problemerne løses i stedet ud fra den horisont, der tilhører den sociale kontekst, vi er i. Det udmønter sig i normer for, hvordan man løser konflikter og i normer for indgåelse og overholdelse af aftaler. Moralens vedrører også positiv pligt til at hjælpe og/eller respektere andre mennesker. Det vil sige det solidariske princip om medfølelse og omsorg for hinandens ve og vel.

Solidariteten er således (teoretisk, abstrakt set) en bestanddel af moralens; et af moralens grundlæggende principper. Som Bauman pointerer (1994/1989), er de menneskelige relationer moralske så længe, de stammer fra følelsen af ansvar overfor hinandens ve og vel – det jeg i afhandlingen kalder den solidariske følelse. Den solidariske følelse (medfølelsen og ansvaret for andres ve og vel), der er substansen i al moralsk adfærd, er en forudsætning for et socialt liv.

Der kan dog være en uoverensstemmelse mellem de moralske principper, som vi siger at vi handler efter og så de normer, som vi reelt handler efter og føler os bundet af. For at de moralske principper skal være ”rigtige”, må de ikke være i konflikt med vores basale behov; ideen om det gode liv og det gode samfund. Vi skal således reflektere over de moralske spørgsmål i lyset af, hvad der bør være moralens indhold og vision. Alligevel findes der et stort gab mellem ideal og virkelighed. Selvom de moralske principper er retfærdighed og solidaritet, er de faktiske omstændigheder ikke altid sådan (se Bertilsson 1995: 26).

Vi kan se normer som adfærdsregler på det mindre fællesskabsniveau (gruppeniveau) - som ”moral i praksis” eller som internaliserede regler for handling. Det er en kontekstuel fortolkning af moral og værdier, som kan variere mellem forskellige fællesskaber i et samfund. Forpligtelse er en del af definitionen af en norm. Det er forskrifter for, hvordan

vi bør handle i en given situation. Forpligtelsen gælder også for de solidariske normer, hvor det for den enkelte kan føles som en pligt (overfor eksempelvis den gruppe den pågældende tilhører) at handle solidarisk.

Selvom solidaritet er et af de principper, som moralen bygger på og derfor en bestanddel af moral, er den også noget mere. Solidaritet er en grundlæggende iboende følelse, men kan også fungere som en slags modstandsform mod moralen. Virkeligheden kan i praksis se anderledes ud end på det teoretiske, abstrakte niveau. Solidaritet kan udføres på mange måder afhængig af de enkelte individer, og de fællesskaber de indgår i. Jeg vil derfor se nærmere på sammenhængen mellem moral og solidaritet i praksis eksemplificeret via mine undersøgelsesområder.

2b. Moral- og solidaritetsforståelse i praksis: solidaritet som modstandsform

Når vi ser på moralens og solidaritetens samfundsmæssige fremtræden i praksis (historisk, sociologisk), ser det nogle gange ud som om, at moral og solidaritet står i modsætning til hinanden. Der kan være tale om minoritets- eller undertrykkelsesfænomener, der står i modsætning til den herskende moral. Udefra kan det se ud som om, at folk ”griber til solidaritet” som et modstykke til herskerne af den dominerende moral.

Her er arbejderbevægelsen et godt eksempel. Arbejderne brugte solidaritetsbegrebet som et kamp-redskab til at stå sammen som arbejdere mod resten af samfundet; specielt kapitalen/det borgerlige samfund. Arbejderne gjorde op med det resterende samfunds (det borgerlige samfunds) moral, idet de ikke følte denne kunne bruges til noget. Fællesskabet var det forum, som solidariteten blev udfoldet i. Dette fællesskab stod således i modsætning til resten af samfundet.

Selvom det umiddelbart i praksis ser ud til at være en modsætning mellem solidaritet og moral, trækkes der et langt stykke af vejen på samme forestillingsverden. Når folk handler solidarisk er det indenfor en moralsk ramme: Hvad der er det rette at gøre! I forhold til arbejderbevægelsen var der tale om et nødvendigt solidarisk fællesskab som opposition til resten af samfundet, der havde den moralske dominans. Her lavede de så et alternativ, nemlig en mere lokal moral, der kom til udtryk som solidaritet. Solidariteten byggede dog på de samme principper som den gængse borgerlige moral – den var af samme art.

Ser vi på solidariteten omkring det frivillige sociale arbejde, er det ikke så meget en modstandssolidaritet, som vi så ved arbejderbevægelsen. Der er mere tale om, at der er opgaver, der ikke bliver varetaget ordentligt eller godt nok. Når folk udfører frivilligt socialt arbejde, er det bl.a. et udspring af folks moralske forargelse, der medfører, at folk siger ”så gør vi det”. Det er således ikke så meget modstand mod en given fjende (som kapitalen eller det borgerlige samfund), men mere en ”tagen en opgave på sig”. Vi kan tale om, at den moralske habitus er blevet antastet. Den enkelte har set en samfundsmæssig opgave, som han eller hun tager på sig afhængig af egne behov og ressourcer. Via solidariteten afhjælper vi de problemer, som vi har set og som vi kan gøre noget ved. Arbejderbevægelsen og det frivillige sociale arbejde er således beslægtet via det generelle moralbegreb, men kommer konkret til udtryk på forskellig vis.

3. Koblingen mellem solidaritet og fællesskab

Vi kan tale om solidaritet på flere niveauer. For det første som en solidarisk følelse, der er et individuelt fænomen. Det er en egenskab, vi besidder som menneske, hvor vi ser ansvaret og

medfølelsen for andres ve og vel. Denne kan dog kun komme til udtryk via et fællesskab. Når den kommer til udtryk, taler vi om solidariske handlinger. Dette er det andet niveau. Solidarisk handling er et kollektivt fænomen. Når vi handler solidarisk, er vi automatisk på gruppe- eller samfundsniveau, idet en solidarisk handling kræver flere personer end den pågældende selv. Vi handler solidarisk i forhold til nogen og overfor nogen.

Derudover kan vi se de solidariske handlinger på hhv. et vertikalt og et horisontalt niveau, hvor velfærdsstatens solidaritet kan betegnes som en vertikal solidaritet, mens den mellem-menneskelige solidaritet, der er mellem mennesker, kan betegnes som horisontal solidaritet. Indenfor den horisontale solidaritet er det muligt "at vise ansigt" i modsætning til den mere anonyme solidaritet, vi ser institutionaliseret i velfærdsstaten. I min afhandling ses der nærmere på solidariske handlinger på det horisontale niveau – solidariteten på det mellem-menneskelige niveau.

Vi kan sige, at solidariteten er grundet i hhv.:

- En forskellighed
- En ensked

For det første kan vi ikke tale om solidaritet uden at tale om forskellighed. Er der 100% lighed, er der ingen grund til at handle solidarisk. Solidariteten omhandler, at de personer, der har mere, giver til de personer, der har mindre. Denne forskellighed - eller ulighed om man vil - kan være af kortere eller længere varighed. Den skal dog være til stede, idet der ellers ikke ville være behov for solidaritet.

Der må dog også være en grundlæggende "enshed", der sætter grænserne for fællesskabet; dvs., hvem vi vil være solidariske med. Den grundlæggende ensked konstituerer det fællesskab, som solidariteten udfoldes indenfor. Vi må på en eller anden måde kunne identificere os med hinanden for, at der kan eksistere solidaritet mellem os. Solidariteten kommer således til udtryk gennem fællesskabet. Som Juul skriver:

"Helt overordnet forstås solidaritet her som kollektiv ansvarlighed mellem mennesker, der er afhængige af eller knyttede til hinanden – et bånd, der integrerer dem som medlemmer af et socialt fællesskab." (Juul 1997: 40).

Vi kan kun handle solidarisk, hvis vi er integreret i et socialt fællesskab. For arbejderbevægelsen var ensheden "alle arbejdere", der konstituerede fællesskabets grænser. I dag er ensheden snarere "alle os organiserede på samme arbejdsplads". Dette kommer jeg nærmere ind på i min redegørelse af afhandlingens resultater. I det frivillige sociale arbejde kan ensheden eksempelvis være "de sårbare" eller de "ensomme" i forhold til samfundet generelt, eller det kan være langs dimensionen "menneske". Det ser vi eksempelvis i forhold til solidariteten med mennesker i u-lande, hvor ensheds-dimensionen kan være "vi er alle mennesker".

Dobbeltheden består således i hhv. en forskellighed, hvor de personer, der har mere, giver til de personer, der har mindre og i en ensheds-dimension. Det er ensheden, der konstituerer fællesskabets grænser, der kan være større eller mindre fællesskaber (eller samfundsmæssige enklaver). Ser vi på fællesskaberne på det konkrete samfundsmæssige niveau, konstitueres solidaritetsfællesskaber som "modsætningslommer" i deres egen selvforståelse i modsætning til andre/det omgivende samfund. Dette så vi eksempelvis komme til udtryk i

arbejderbevægelsen, hvor solidaritetsfællesskabet i deres egen selvforståelse stod i modsætning til andre; her kapitalen/det borgerlige samfund.

Arbejderbevægelsens solidaritet var baseret på egeninteresse. Det kunne kræve nogle ofre af den enkelte af hensyn til kollektivet, men den enkelte kunne forvente at få noget igen; eksempelvis bedre løn, bedre arbejdsvilkår mm. Vi ser, at solidariteten i forhold til arbejderbevægelsen bliver en moralsk dimension: Forsøgene på at løse problemer for sig selv, løser andres problemer. Det medfører, at egeninteresse bliver moralsk ved at løse problemer for andre som også løser problemer for en selv – men det fremstår som en ”kollektiv interessevaretagelse” og bliver dermed moralsk abstrakt (sociologisk set). Vi kan se hhv. den individuelle, moralske og den kollektive, moralske dimension:

- Den individuelle, moralske dimension: Den måde individet opfører sig på i forhold til andre.
- Den kollektive, moralske dimension: Kommer til udtryk som solidaritet, der er lig med et fællesskab langs nogle dimensioner. Det kan være et solidaritetsfællesskab mellem arbejdere, kvinder, menneskeheden mm., hvor der samtidig eksisterer en forskellighed indenfor dimensionen; de, der har mere, giver til de, der har mindre.

Solidarisk handling er lig med fællesskab. For at vi kan handle solidarisk, må der eksistere en form for fællesskab(sfølelse) – dvs. en ”enshed”. Solidaritet er således uløseligt forbundet med fællesskabet. I og med, at vi har en fællesskabsfølelse, føler vi også ansvarlighed for at handle solidarisk; dvs. vise ansvar og medfølelse for hinandens ve og vel.

Den store forskel mellem hhv. arbejderbevægelsen og det frivillige sociale arbejde er, at arbejderklassen oprindeligt havde en meget klar ”fjende”, nemlig kapitalen/det borgerlige samfund. For udførerne af det frivillige sociale arbejde er der tale om en mere spontan modstand, hvor modstanderen er mere diffus. Der er således ikke altid en klar ”fjende”, selvom der for nogle godt kan være det. For nogle kan ”fjenden” være velfærdsstaten, der ikke gør nok for nogle af de udsatte grupper, for andre kan det hhv. være de sårbare familier, de lokale fællesskaber og/eller en kritik af den gængse livsform, hvor alle har så travlt med alt muligt andet, som at tjene penge, skabe karriere osv.

Relateret til min egen undersøgelse af besøgsvennerne i Dansk Røde Kors, Aalborg-afdeling er der ikke tale om en udpræget modstandsform mod velfærdsstaten. Det er i højere grad en modstand mod netop den livsform, der er dominerende i dag, hvor folk ikke længere har tid til hinanden. Der er tale om en nødvendighed eller et supplement. Det er et arbejde, de er nødt til at udføre grundet forholdene i dag (Frederiksen 1999).

4. Solidaritetsformer indenfor hhv. besøgsvenner i Dansk Røde Kors, Aalborg-afdeling og HK's tillidsrepræsentanter

Jeg undersøgte solidaritetsformerne ved hjælp af Jodi Deans (1996) opdeling i tre solidaritetsformer, der skal ses som analytiske konstruktioner. De tre former er hhv. affektionel, konventionel og refleksiv solidaritet. Disse udbyggede jeg med andet teori samt undersøgelser om frivilligt arbejde, hvorefter jeg konstruerede en teoretisk arbejdsmodel for at operationalisere min problemstilling og for at have et redskab, jeg kunne strukturere min empiri og analyse under. Den skal ikke forstås som et identisk billede af verden, men i stedet et ”tankebillede”, der kunne angive i hvilken retning, hypoteserne skulle gå og give mig et bedre udtryksmiddel, når jeg skulle fremhæve ligheder og forskelle. Empirien blev i analysen

stillet op mod arbejdsmodellen, hvorved jeg kunne indfange mangfoldighederne og kompleksiteten indenfor de forskellige solidaritetsformer.

Motiverne til at handle solidarisk stod centralt i min afhandling. Efter en gennemgang af forskellige teorier på området, fandt jeg frem til efterfølgende opdeling af konkrete motiver (som optrådte i det konkrete spørgeskema, jeg udsendte til besøgsvennerne). Disse blev efterfølgende samlet i seks motivkategorier (se nærmere i Frederiksen 1999: kapitel 7).

Motiver

Motivkategorier:	Konkrete svarmuligheder i skemaet:
1) Politiske og samfundsmæssige motiver:	Følte solidaritet med sagen; Ville arbejde for politiske og sociale ændringer; Så et behov i lokalsamfundet.
2) Altruistiske og gensidighedsmotiver:	Glæden ved at hjælpe andre; Vekselvirkning mellem at give og få.
3) Moralske motiver:	For at få bedre samvittighed; Jeg blev opfordret til det; På grund af pligtfølelse.
4) Egennyttige, konventionelle motiver:	Møde andre mennesker; Få mere indhold i dagligdagen; Har tid til overs.
5) Egennyttige, refleksive motiver (indre, personlig refleksivitet):	Erhverve ny viden/færdigheder; Opnå personlig udvikling.
6) Mere eller mindre "tilfældigt":	Vidste jeg ville være god til det; Udsprang af (evt. tidligere) arbejde; Skyldtes et tilfælde.

Jeg indplacerede derefter motivkategorierne i afhandlingens arbejdsmodel, hvor de blev koblet til de forskellige solidaritetsformer.

Arbejdsmodel

Solidaritetsform	Udtryk	Fællesskaber/omfang	Frivillige	(Indgangs)- motiver
Affektionel	Samhørighedsrelationer	Primært (Homogent og heterogent)	_____	Relationen er et mål i sig selv (naturlig vilje)
Konventionel	Rolle-relationer	Interessefællesskab (homogent)	(Borgerrettet): Midaldrende og ældre ikke-faglærte/faglærte mænd (og kvinder)	Politiske og samfundsmæssige; Moralske; Egennyttige, konventionelle; Organisationen; (rationel vilje)
Refleksiv	Samhørighedsrelationer; Ydre, samfundsmæssig refleksivitet	Identitetsfællesskab (Heterogent)	(Direkte klientrettet): Midaldrende og ældre højtuddannede; Unge.	Altruistiske og gensidighed; Egennyttige, refleksive (indre, personlig refleksivitet); Det frivillige arbejde i sig selv; (naturlig vilje)

Vi kan anskue den konventionelle solidaritetsform som et homogent fællesskab baseret på fælles interesser, der kan være både materielle, følelsesmæssige og idéelle. Tradition, vaner og værdier spiller en central rolle. Der er en forventning om solidaritet i forbindelse med

varetagelsen af fællesskabets mål. Der eksisterer en forventning om, hvordan vi selv og andre skal opføre os som medlemmer af det pågældende fællesskab.

Solidariteten kommer til udtryk som rolle-relationer. Medlemmernes adfærd styres af nogle samfundsbestemte roller, hvor den sociale kontrol kun dækker en mindre del af deres liv og handlinger, nemlig det der vedrører de fælles interesser. Motivet til at indgå i fællesskabet kan ses som et middel til at nå et mål. Af mere konkrete motiv-kategorier ser vi de politiske, samfundsmæssige (som at opnå samfundsmæssige ændringer) og moralske (som pligtfølelse og bedre samvittighed). Sidstnævnte skyldes de fælles traditioner og værdier, hvor vi kan føle en forpligtelse til at være solidariske "med vores egne". Derudover kan vi se egennyttige motiver som tid til overs og få mere indhold i dagligdagen. Her kan motivet være grundet i et ønske om at udnytte overskydende tid til at møde nogle andre mennesker, der deler vilkår med en selv eller har samme interesser. Type-eksemplet på den konventionelle solidaritetsform er den traditionelle måde at se fagbevægelsen på.

Den refleksive solidaritetsform kan relateres til identitetsfællesskabet, der har at gøre med, hvem vi er som personer. Det er et mere heterogent fællesskab. Forskelle mellem personerne accepteres og værdsættes: forskelligheden er en værdi i sig selv. Vi ønsker her at tage del som aktive medborgere i det samfund, vi lever i. Dette kalder jeg "ydre, samfundsmæssig refleksivitet". Vi kan dog ikke være aktive alle steder, og må derfor vælge, hvem vi i givet fald vil være solidariske med. Det er således den pågældende aktive solidariske handling, der er det centrale og ikke en medlemsorganisation som sådan. Samtidig er forståelsen af, hvem "vi" er i en stadig pågående proces. Fællesskabet kan ses som et mål i sig selv.

Solidariteten kommer til udtryk som samhørighedsrelationer. Samhørigheden skal forstås på den måde, at der eksisterer solidaritetsrelationer omkring det, vi er som personer (ikke som medlemmer). Motivationen til at indgå i fællesskabet er, at den pågældende solidariske handling skal stemme overens med vores refleksive projekt, dvs., hvem vi er som personer. Dette kalder jeg "indre, personlig refleksivitet". Relationen bliver en del af vores identitet, vores selvforståelse. Motiverne kan være altruistiske – og gensidigheds-motiver som glæden ved at hjælpe andre og en gensidig vekselvirkning mellem at give og få (dog ikke altid på samme tidspunkt eller i samme omfang). Glæden ved at hjælpe andre kan både skyldes altruisme eller en gensidighed (jeg bliver glad for at gøre en anden glad). Under alle omstændigheder er der en social grunddimension heri. Det er den andens glæde, der gør udslaget. Gensidigheden står meget centralt indenfor den refleksive solidaritetsform. Derudover ser vi egennyttige motiver, der er grundet i den indre, personlige refleksivitet (som at opnå ny viden og personlig udvikling). Eksempler på, hvor vi teoretisk kan finde den refleksive solidaritet, er det frivillige sociale arbejde som besøgsvenner.

Den affektionelle solidaritet er anderledes. Der er tale om samhørighedsrelationer med vores signifikante andre, hvor relationen er et mål i sig selv. Vi ses som unikke personer, hvor forskelle accepteres. Der er dog tale om en relativt begrænset gruppe, idet vi ikke kan udvide den affektionelle solidaritet til at omfatte alt for mange personer. Det er det primære fællesskab som familie og venner.

Den empiriske tyngde i afhandlingen er som sagt den horisontale solidaritet indenfor den tredje sektor (det frivillige arbejde). Det frivillige arbejde er baseret på, at vi ikke på forhånd har primære relationer til dem, vi er solidariske med. Vi kan således ikke indplacere det frivillige arbejde indenfor den affektionelle solidaritetsform. Derfor er det den konventionelle og den refleksive solidaritetsform, der er i fokus.

Selvom motivationen til at være solidarisk primært kan føres tilbage til enten konventionel eller refleksiv solidaritet, kan det godt være den affektionelle solidaritet, der får de pågældende til at vedblive med at handle solidarisk. Samtidig skal vi forstå opdelingen af solidaritetsformerne som en analytisk konstruktion, hvor vi sandsynligvis i praksis vil finde solidaritetsmotiver, der grunder i alle tre solidaritetsformer på samme tid. Modellen fastholder derfor den affektionelle solidaritet, idet model og virkelighed ikke er det samme.

Ud fra det teoretiske arbejde forventede jeg (jf. Bourdieu 1995/1979), at jo længere uddannelse (og bedre økonomi), des større sandsynlighed var der for refleksiv solidaritet, der kunne anses som noget relativt nyt og fremvoksende - og derfor interessant. Her var der bl.a. mulighed for distinktion. Derudover er den refleksive tankegang så "ny", at vi kunne forvente, at den ikke er slået igennem hos de ældre endnu, fordi habitus bliver mere rigid med alderen. Min tese var derfor, at de ældre generelt ville være mere knyttet til organisationen (den konventionelle solidaritetsform), hvor de yngre ville være mere refleksivt solidariske - med en læggen vægt på den indre, personlige refleksivitet, hvor det er aktiviteten, der er det centrale. De unge er samtidig opvokset i en verden, hvor det lokale er blevet globalt. Der er derved mulighed for en ydre, samfundsmæssig solidaritet, hvor forståelsen af, hvem der er inkluderet i "os" kan blive set mere åbent.

Jeg forventede derfor at finde den refleksive solidaritet (som noget nyt og interessant) hos de højtuddannede, der gerne vil adskille sig fra andre samt hos de unge. Den konventionelle solidaritet forventede jeg at finde hos de lavere uddannede samt de midaldrende og ældre.

Jeg forventede at finde den refleksive solidaritetsform indenfor besøgsvennernes cirkel. Det skyldes for det første, at det personlige valg mht., hvem man vil være solidarisk står stærkt indenfor besøgstjenesten. Det frivillige arbejde i sig selv er en drivende motivationsfaktor. Aktiviteten burde være mere central end organisationens værdier. For det andet forventede jeg en stor andel af højtuddannede kvinder, hvad der "burde" trække i modsat retning af det høje aldersgennemsnit. Det viste sig så, at hele 67% af min population var enten faglært eller ufaglært. Spørgsmålet var så om denne sammensætning ville rykke ved det faktum, at det frivillige arbejde var i fokus.

Jeg forventede at finde den konventionelle solidaritetsform indenfor HK's tillidsrepræsentanter. Det skyldes bl.a., at medlemmerne i HK er faglærte, ikke-faglærte og lønmodtagere med korte videregående uddannelser. Dette samt "det midaldrende klientel" indikerede, at vi ikke skulle forvente at finde det nye refleksive element hos tillidsrepræsentanterne i HK. Samtidig var tesen, at organisationen spillede en central rolle for tillidsrepræsentanterne, da de netop er medlemmer af deres fagforening. Jeg forventede at fagforeningstraditionen og dennes værdier spillede en stor rolle. Teseerne dannede udgangspunkt for mine "typer", som jeg anvendte i analysen af besøgsvennerne.

- A. De unge på 35 år og derunder (alle uanset erhverv og uddannelse). Jævnfør mine hypoteser kan vi her finde det største refleksive element pga., at de er opvokset i en tid, hvor der lægges vægt på selvet som et refleksivt projekt samtidig med, at forståelsen af verden er blevet mere global. Samtidig består denne gruppe for halvdelen af studerende, der også må forventes at være refleksivt indstillede (ønsket om distinktion). Gruppen består af 17 personer.
- B. Ikke-faglærte og faglærte mellem 36 og 59 år. Jeg har en stor gruppe af midaldrende ikke-faglærte og faglærte besøgsvenner, hvor det ser ud til, at uddannelsesniveaut samt alderssammensætningen kan være meget central. Jeg forventer, at de vil være domineret

af mere konventionelle elementer. Gruppen består af 35 personer (både mænd og kvinder).

- C. Ikke-faglærte og faglærte på 60 år og derover. Som i den foregående kategori forventes det at finde konventionelle elementer, og endda i en endnu større grad pga. alderssammensætningen. Gruppen består af 33 personer.
- D. Dem med videregående uddannelse (samt en enkelt studerende) på 36 år og derover. Mine hypoteser, samt de foreløbige data antyder, at alderen (når vi ser bort fra de unge) ikke har den helt så store betydning indenfor de højtuddannedes rækker. Derfor slås de midaldrende og de ældre sammen. Gruppen består af 25 personer.

I afhandlingen finder jeg (via spørgeskema til besøgsvennerne og de efterfølgende interview) frem til, at de unge samt de midaldrende og ældre højtuddannede ligger tættest på den refleksive solidaritetsform. De dominerende motiver hos de unge er overvejende grundet i den indre, personlige refleksivitet. Der er tale om motiver, der er i overensstemmelse med opbygningen af det personlige, refleksive projekt som eksempelvis personlig udvikling. For de unge er det frivillige arbejde i sig selv i fokus. Det er fællesskabet med besøgsmodtagerne, der er det centrale og ikke fællesskabet med de andre besøgsvenner. Den ydre, samfundsmæssige refleksivitet (dvs. den politiske og samfundsmæssige interesse) er ikke dominerende.

For de midaldrende og ældre højtuddannede er der tale om både refleksive og konventionelle motiver – dog med en overvægt til de konventionelle motiver. Fællesskabet fungerer både som et interesse- og et identitetsfællesskab. Den ydre, samfundsmæssige refleksivitet er større set i relation til de andre grupper.

For de ikke-faglærte og faglærte midaldrende og ældre besøgsvenner er motiverne hovedsagligt konventionelle, men motivet “glæden ved at hjælpe” er stadig det dominerende. Interessesfællesskabet med de andre besøgsvenner spiller den største rolle, men der er stadig en stor grad af gensidighed og tillid i forhold til fællesskabet med besøgsmodtagerne. Den ydre, samfundsmæssige refleksivitet spiller heller ikke her en dominerende rolle.

For samtlige grupper er det frivillige arbejde som besøgsven i fokus, hvor organisationen Dansk Røde Kors ikke spiller den store rolle. Selvom den refleksive solidaritetsform spiller en stor rolle, er den konventionelle solidaritet stadig central. Ikke nok med at konventionelle og refleksive solidaritetsformer eksisterer side om side, men for de enkeltes vedkommende er der ofte tale om en kombination heraf. Som besøgsven kan jeg altså føle et interessesfællesskab med de andre besøgsvenner, hvor vi deler de samme værdier og interesser – et mere homogent fællesskab. Jeg kan dog samtidig føle et identitetsfællesskab med den/de, jeg besøger. Det er et mere heterogent fællesskab, der er baseret på gensidig forpligtelse og tillid.

Vi kan således ikke tale om eksistensen af de rene former. Glæden ved at hjælpe er det dominerende motiv. Der er overvejende tale om samhørighedsrelationer, men også en snert af rolle-relationer. For de interviewede besøgsvenner var et vægtigt motiv (til at melde sig som besøgsven) et tab af primære relationer. Det kunne være forældres eller bedsteforældres død, uenighed med familiemedlemmer eller afstand til disse grundet flytning. Et tab indenfor den affektive solidaritetsforms relationer har været medvirkende til at blive besøgsven. Derudover var der for nogle et tab af arbejdsrelationer pga. arbejdsløshed eller ny tilværelse som (førtids)pensionist, efterløn mm. Derudover var der en stor moralsk forpligtelse til at vedblive med at være besøgsven; har man sagt A, må man sige B.

Mit andet undersøgelsesområde er HK's tillidsrepræsentanter. Her ser vi ligeledes elementer fra både den refleksive og konventionelle solidaritetsform. Motiverne er overvejende konventionelle, som eksempelvis overtalet hertil, ingen andre ville, den alternative kandidat duede ikke, samt det var min tur til at tage tønnen. Her kan vi tale om et socialt pres. Vi så dog også refleksive motiver som af egen interesse og at prøve nye udfordringer. Selvom der er tale om nogle meget stærke solidariske normer eller moralsk pligt, er det sociale pres ikke så udtalt for de unges vedkommende som de lidt ældre tillidsrepræsentanter.

Specielt for de unge (som hos besøgstjenesten), men også hos de "politiske" tillidsrepræsentanter spiller den indre, personlige refleksivitet en central rolle. De "politiske" dækker de tillidsrepræsentanter, der både har en stærk social orientering og en stærk personlig ambition. Organisationen spiller en rolle på to måder. På den ene side står organisationen ikke så centralt i relation til fællesskabsfølelsen. Her ser vi paralleller til besøgsvennernes relation til Dansk Røde Kors. På den anden side er det meget få tillidsrepræsentanter, der ønsker at repræsentere uorganiserede medlemmer. Indenfor tillidsrepræsentanterne skelnes der således mellem medlemmer og ikke-medlemmer.

Fællesskabet kan anskues som et interessefællesskab, der dog ikke længere er så homogent, som det har været. Vi ser stadig et "os" mod "dem", hvor vi står sammen om fælles interesser. Det, der har ændret sig, er, hvem der er med i hhv. "os" og "dem". Hvor vi tidligere talte om lønarbejderne mod kapitalen (eller ledelsen), er der ikke så stor en modsætning mellem arbejdere og ledelse. Det er nu muligt at se ledelsen som en del af "os". I den forstand er fællesskabet blevet mere heterogent. Samtidig er der ikke stor solidaritet med de arbejdsløse medlemmer, de uorganiserede samt medlemmer på andre arbejdspladser. Disse er ikke med i "os".

Vi kan derfor sige, at den mere politiske dimension ikke længere er så stor. Modstandsformen er ikke længere kapitalen/det borgerlige samfund. "Fjenden" er således blevet mere diffus end tidligere. Ledelsen kan nu ses som en del af fællesskabet – ikke som en modstander. Ensheden er blevet "os på samme arbejdsplads" og ikke "alle os arbejdere". Vi ser heller ikke i samme udstrækning den samme "kollektive ansvarlighed", hvor devisen er "sammen gør vi stærk". Der er nu individuelle forhandlinger, hvor fagbevægelsen og dens tillidsrepræsentanter lægger vægt på udviklingen af "det udviklende arbejde". Her kan de svage medlemmer risikere at blive ladet i stikken.

Der er overvejende tale om rolle-relationer. Tillidsrepræsentanternes adfærd styres hovedsagligt af nogle samfundsbestemte roller, hvor den sociale kontrol kun dækker en mindre del af deres liv og handlinger, nemlig det, der vedrører de fælles interesser. Her er der dog ved at ske en forskydning for specielt de "politiske"s vedkommende. De "politiske" bruger megen tid på hvervet både indenfor arbejdstiden som i fritiden, og den sociale kontrol kommer derved til at dække over en større del af tillidsrepræsentanternes liv. Hos denne gruppe ser vi også en større ydre, samfundsmæssig refleksivitet, idet de også deltager i mere udadrettede aktiviteter (og ikke kun de mere arbejdspladsnære aktiviteter).

Indenfor både besøgsvennerne i Dansk Røde Kors, Aalborg-afdeling og HK's tillidsrepræsentanter er der følgende ligheder. Der er tale om kombinationer af hhv. den konventionelle og den refleksive solidaritetsform, snarere end der er tale om de rene former. Specielt ser vi, at de moralske og solidariske motiver spiller en rolle side om side. For begge grupper vedkommende er motiverne grundet i både konventionelle og refleksive motiver. De unge og højtuddannede (set i forhold til den pågældende population) indenfor både besøgsvennerne og tillidsrepræsentanterne er dog mere refleksive end de resterende. De unge lægger størst vægt på den personlige udvikling (indre, personlige refleksivitet) efterfulgt af de

midaldrende og ældre, der har en længere uddannelse (set i relation til gennemsnittet af den pågældende population). Derudover kommer den ydre, samfundsmæssige refleksivitet ikke særligt til udtryk hos hverken besøgsvenner eller tillidsrepræsentanter. Undtaget her er hhv. de midaldrende og ældre højtuddannede besøgsvenner samt de "politiske" tillidsrepræsentanter. Hos disse to grupper er der en større mulighed for en mere åben forståelse af, hvem der kan inkluderes i "vi". Der er ikke den store identifikation eller fællesskabsfølelse med medlemsorganisationen, hverken for besøgsvenner eller for tillidsrepræsentanterne.

Forskellene kan opsummeres på følgende måde. Besøgsvennerne anser hinanden og de respektive modtagere som personer, ikke som medlemmer. For HK's tillidsrepræsentanter er der stadig tale om medlemskab. Herved spiller medlemskabet af organisationen alligevel en rolle. For de fleste besøgsvenner er der tale om en kombination af hhv. interesse- og identitetsfællesskabet (med forskellig vægtning). For tillidsrepræsentanterne er der oftest tale om et interessefællesskab, der på mange måder er blevet mere heterogent. Det er et interessefællesskab, der er blevet mere lokalt (på den enkelte arbejdsplads) og ikke et fællesskab med HK'ere i hele landet. Solidariteten kommer hovedsagligt til udtryk hos besøgsvennerne som samhørighedsrelationer. Hos tillidsrepræsentanterne er der overvejende tale om rolle-relationer.

Hvad er så de mulige konsekvenser af denne udvikling? Min afhandling lægger op til flere muligheder. Måske vinder den refleksive solidaritetsform med tiden mere indpas, specielt hos de unge og de bedre uddannede. Disse lægger størst vægt på den indre, personlige refleksivitet, hvor individet er i centrum. Det kan være en konsekvens af både refleksivitetens indtog samt ønsket om "distinktion" (adskille sig fra de andre). Jo højere uddannelse, des mere lægges der vægt på den ydre, samfundsmæssige solidaritet. Den samfundsmæssige udvikling går netop i retning af mere og mere uddannelse samtidig med, at uddannelseskarakteren ændres. Der er et stigende fokus på andre kvalifikationer end de rent faglige i dag; det er kvalifikationer som fleksibilitet, ansvarsbevidsthed, initiativ og kreativitet. Evnen til refleksivitet er blevet en kvalifikation i sig selv. Disse udviklingstræk kan indikere, at vi vil bevæge os i en mere refleksiv retning – og måske vil få dette inkorporeret i måden, vi handler solidarisk på. Det er specielt den indre, personlige refleksivitet, der vil vinde frem. Men den stigende læggen vægt på uddannelse kan medføre, at også den ydre, samfundsmæssige refleksivitet - hvor det større samfund inkluderes i de refleksive overvejelser – vil vinde frem. Min tese er, at solidariteten på det horisontale niveau ændrer karakter i form af en forskydning mod en mere refleksiv solidaritetsform.

5. Bagsiden af medaljen

I min afhandling har jeg fokuseret på de steder, hvor der udføres aktive solidariske handlinger, men dermed er det ikke sagt, at alle vil handle solidarisk eller være "modtagere" af solidariteten. Jeg vil afslutningsvist komme ind på bagsiden af medaljen, dvs. de mere negative sider af udviklingen.

Der er ingen tvivl om, at nogle grupper appellerer mere til folks frivillige solidariske engagement. Børn er et eksempel på en gruppe, som folk generelt er interesseret i at hjælpe. Samtidig kan vi se grupper, der ikke appellerer på samme måde til folks villighed til at hjælpe. Det kan eksempelvis være grupper som misbrugere, prostituerede mm. Den vertikale solidaritet er derfor nødvendig for at sikre, at disse grupper får den hjælp, de har behov for. Vi kan ikke overlade samtlige velfærdsopgaver til de frivillige organisationer.

Ansaret for arbejdet må være velfærdsstatens i sidste instans. Både velfærdsstatens vertikale solidaritet og medborgernes aktive horisontale solidaritet skal være til stede. En stærkt horisontal solidaritet i forskellige fællesskaber er nødvendig for at opnå en forståelse for og engagement i det større samfund - og derved for opslutningen til den vertikale solidaritet. Den horisontale solidaritetsform er stadig sammenbindende, men kan ikke stå alene. Der er derved en arbejdsdeling mellem de forskellige solidaritetsformer.

Vi må afslutningsvist ikke glemme, at det ikke er alle mennesker, der er i stand til at håndtere de mange valgmuligheder, der er i dag. Nogle vil sandsynligvis blive ladet i stikken. Disse kan ikke få opfyldt behovene for intimitet, gensidighed, tryghed og anerkendelse, de kan måske ikke deltage i de sociale fællesskaber, der er så centrale for "det gode liv". Her vil jeg præcisere, at det hele ikke er idel lykke, men mere et spørgsmål om, at solidariteten har forandret sig/undergået forandringer. Måske vil vi se en nivellering i hhv. de, der er ressourcestærke og kan håndtere de mange muligheder og så de, der ikke kan.

Der eksisterer således solidaritet i dagens Danmark på det horisontale niveau. De, der udfører solidariteten, kan siges at være ressourcestærke. De kan håndtere de mange krav og muligheder, der stilles og er til rådighed for folk i dag. Men samtidig vil vi også se folk, der ikke kan håndtere de mange krav og muligheder, og som vil have svært ved at få opfyldt de basale behov. Forhåbentligt bliver disse modtagere af de mere ressourcestærke personers solidariske engagement. Der skal således ikke herske tvivl om, at vi har behov for folks solidariske engagement. Her er det frivillige arbejde en måde at få opfyldt egne behov og udnytte sine evner i en positiv retning – og forhåbentlig rette lidt op på den skævhed, der også eksisterer i dag.

6. litteraturliste:

- Bauman, Zygmunt (1994/1989): *Modernitet og Holocaust*. Hans Reitzels Forlag A/S, København. Originale titel er *Modernity and the Holocaust*, Polity Press, Cambridge.
- Bertilsson, Margareta (1995): Moral och etik i sociologisk belysning. I Carleheden & Bertilsson (red.) *Det goda livet*: 13-28.
- Bourdieu, Pierre (1995/1979): *Distinktionen. En sociologisk kritik af dømmekraften*. Norsk oversættelse, indledning ved Dag Østerberg. DET lille FORLAG, Frederiksberg. Originale titel er *La Distinction, Critique sociale du jugement*.
- Carleheden, Mikael & Bertilsson, Margareta (red.) (1995): *Det goda livet: Etik i det (post)moderna samhället*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag.
- Carleheden, Mikael (1995): En formell teori om det goda livet – et diskursteoretisk förslag. I Carleheden & Bertilsson (red.) *Det goda livet*: 127-152.
- Cooley, Charles Horton (1970/1902): *Human Nature & the Social Order*. Redigeret af Phillip Rieff, Schocken Books, New York.
- Cooley, Charles Horton (1972/1909): *Social Organization*. Redigeret af Phillip Rieff, Schocken Books, New York.
- Dean, Jodi (1996): *Solidarity of Strangers. Feminism after Identity Politics*. University of California Press.
- Frederiksen, Birte Kloch (1999): *Solidaritet i den danske velfærdsstat. – en sociologisk undersøgelse med fokus på solidaritetsformer indenfor den tredje sektor*. Ph.d.-afhandling. Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.
- Habermas, Jürgen (1996/1983): *Diskursetik*. DET lille FORLAG, Frederiksberg. Originale titel er *Diskursethik - Notizen zu einem Begründungsprogramm* pp. 53-127 i

Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln.

Juul, Søren (1996): *Sårbarhedsskabende træk i det moderne samfund. Et essay.* Socialforskningsinstituttet, København.

Juul, Søren (1997): Solidaritet og integration i det moderne samfund. I *Dansk Sociologi* Nr. 1/8: *Solidaritet*: 39-60. Udgivet af Dansk Sociologforening, Sangill Grafisk Produktion, Holme Olstrup.

Kant, Immanuel (1996/1785): *Grundlæggelse af moralens metafysik.* FilosofiBiblioteket Hans Reitzels Forlag A/S, København. Originale titel er *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*.

Mead, George Herbert (1967/1934): *Mind, Self & Society. from the Standpoint of a Social Behaviorist.* The University of Chicago Press.

Rousseau, Jean-Jacques (1987/1762): *Samfundspagten.* Indledning ved Mihail Larsen; Rhodos, København. Originale titel er *Du Contrat social*.

Simmel, Georg (1998/1901-1908): *Hvordan er samfundet muligt? Udvalgte sociologiske skrifter.* Gyldendals "Moderne tænkere"; Reproset, København.

Efterskrift

Af Palle Rasmussen

I sin ph.d.-forelæsning behandler Birte Kloch Frederiksen dels forholdet mellem moral og solidaritet, dels solidaritetens forankring i sociale fællesskaber i den danske velfærdsstat. Som forudsætning fremlægger hun en grundlæggende opfattelse af forholdet mellem individ og samfund. I anledning af, at en bearbejdet udgave af forelæsningen udgives af Videncenter for Læreprocesser, vil jeg i dette korte efterskrift kommentere to områder, hvor forelæsningens temaer berører spørgsmål om læring.

Individ og samfund: Socialisering og læring

I forståelsen af forholdet mellem individ og samfund lægger Birte Kloch Frederiksen vægt på, at mennesker har nogle grundlæggende sociale og kulturelle egenskaber. Disse er ikke kun tilført mennesker fra det eksisterende samfund, men findes også i form af en ”indre kerne” af behov og evner, som mennesker vil søge at få opfyldt og at udnytte. I forelæsningen lægges der mest vægt på at konkretisere de fundamentale behov; men det nævnes dog også nogle grundlæggende evner, nemlig en evne til at skelne mellem ondt og godt og en solidarisk følelse, der rummer ansvar og medfølelse over for andre. Understregningen af de fundamentale behov og evner er en væsentlig modvægt til den fremherskende forståelse i store dele af samfundsvidenskaberne, hvor mennesker ses som uendeligt formbare, som tomme tavler, hvor samfundsmæssige kræfter på skift indskraver sig. En sådan opfattelse har ikke alene videnskabelige, men også etiske konsekvenser. Forståelse af menneskers grundlæggende behov er en del af grundlaget for at udvikle og opretholde normer for menneskeværdige livsomstændigheder.

Men forholdet mellem på den ene side menneskers basale behov og evner, på den anden side de samfundsmæssige kræfter handler også om læring. Menneskers liv i samfundet er en vedvarende læreproces, hvor den enkeltes behov og evner hele tiden omformes og udvides, i nogle livsfaser hurtigt og dramatisk, i andre næsten umærkeligt. Dette sker inden for rammerne af det givne samfund og dets sociale fællesskaber, som jo også består af individer. Hvis man vil genfinde menneskers fundamentale behov og evner i det moderne samfund og dets hverdagsliv, må man også rekonstruere de læreprocesser, som har formet dem, både i den enkeltes og i samfundets udviklingshistorie.

Der er udviklet mange raffinerede teorier om denne sammenhæng. Men Peter L. Bergers og Thomas Luckmanns bog om ”den sociale konstruktion af virkeligheden” (Berger & Luckmann 1972), er for mig at se stadig et frugtbart bidrag, hvor forfatterne evner at fremdrage det væsentlige, både i de teoretiske kilder og i hverdagslivet. Hverdagens virkelighed er organiseret omkring den enkeltes ”her og nu”, men den viden, der eksisterer i hverdagen, er fælles for mange mennesker. Hverdagen bygger på en objektivt eksisterende samfundsmæssig virkelighed, som er skabt gennem langsigtede institutionaliseringsprocesser. Kernen i institutionaliseringen er ifølge Berger og Luckmann menneskers gensidige typificering af vanemæssige handlinger, som giver en vis mulighed for at forudsige andres handlemønstre. Dette sparer tid og kræfter, muliggør arbejdsdeling og skaber plads for fornyelse. Men konsekvensen er samtidig, at en institutionel verden gradvis får status af objektiv virkelighed. Mennesker fødes ind i en verden, som de ikke selv har skabt, og skal

som nye medlemmer tilegne sig og tilpasse sig denne verden. Denne proces betegner Berger og Luckmann som socialisering.

På det tidspunkt, hvor Berger og Luckmann skrev deres bog, var socialiseringsbegrebet meget udbredt. Danziger (1971) har påpeget, at brugen af ordet socialisering i dets moderne betydning startede i USA i slutningen af 30'erne. Indtil da havde oplæringen af nye samfundsmedlemmer mest været betegnet som "education", men nu dukkede begrebet "socialization" op i discipliner som sociologi, antropologi og psykologi. Dette skift i sprogbrug signalerede ifølge Danziger to ændringer: For det første en ændret balance i vurderingen af samspillet mellem individ og samfund. Der blev nu lagt mere vægt på samfundet som aktivt påvirkende kraft, der sætter mål for individernes kunnen og udvikling. Den historiske baggrund for dette kan bl.a. findes i behovet for at sammensmelte USAs mange racer og lokalsamfund til een nation. Den anden ændring er, at processen nu betragtes mere fra et beskrivende og analytisk perspektiv end fra et normativt perspektiv. Opdragelse og uddannelse er ikke længere kun et spørgsmål for socialfilosofien, det er også et spørgsmål for de empiriske adfærdsvidenskaber.

Begrebet socialisering havde sin storhedstid i 60'erne og 70'erne. I dag anvendes det i mindre omfang, og ofte i en snævrere betydning, nemlig som betegnelse for den sociale dimension i børns tidlige udvikling. Til gengæld har begrebet læring vundet stor udbredelse. Det er et bredt begreb, som både kan bruges til at beskrive processer i livsforløbet og processer i bestemte situationer, og både individuelle og kollektive processer. På baggrund af Danzigers kommentarer til socialiseringsbegrebets baggrund kan det være relevant at spørge, hvilke ændringer i forståelsen, der signaleres af læringsbegrebets udbredelse.

Man kan for det første konstatere, at læringsbegrebet rummer den samme empiriske og analytiske tilgang som socialiseringsbegrebet. Det er ikke mindst tydeligt inden for pædagogikken, hvor udbredelsen af læringsbegrebet er knyttet til en ændret fokusering: Det er ikke længere forskrifterne for lærerens vidensformidling, som er det centrale, men derimod indsigt i vilkårene for elevernes og studerendes læreprocesser, og (i anden omgang) forskrifter for at optimere dem. For det andet må man sige, at der med læringsbegrebet lægges mere vægt på menneskers aktive udfoldelse af deres evner og tilegnelse af viden og kompetencer fra omverdenen. Socialiseringsbegrebet har en deterministisk overtone, som antyder, at menneskers livsforløb er fastlagt fra starten, som en tilpasning til at fungere under bestemte livsomstændigheder i et givent samfund. Læring derimod er andet og mere end tilpasning, selv om dette andet og mere ikke bliver specificeret. Når Birte Kloch Frederiksen taler om, at mennesker har fundamentale behov og evner, kan man sige, at socialiseringsbegrebet ofte tematiserer de fundamentale behov (som "indre grænse" for tilpasningen til samfundsforholdene), mens læringsbegrebet ofte tematiserer de fundamentale evner. For det tredje betyder læringsbegrebets bredde, at det ikke i sig selv fastholder bestemte dimensioner i eller aspekter af læreprocesserne. På den måde er læringsbegrebet meget afhængigt af de kontekster, det bruges i. Når der f.eks. tales om læring i skolesystemet, er der ofte tendens til, at læring sættes lig med udvikling af kognitive og intellektuelle færdigheder, mens emotionelle og sociale færdigheder overses. Socialiseringsbegrebet fastholdt en bevidsthed om læringens sammenhæng med livsomstændigheder og samfundsforhold, som ofte savnes i aktuelle diskurser om læring.

Moraludvikling

Moralen indeholder normer for menneskers og kulturers omgang med hinanden, bl.a. i form af rettigheder og pligter, siger Birte Kloch Frederiksen. Men hun understreger, at moralen ikke er en selvstændig størrelse, uafhængig af menneskers konkrete liv. Den er resultat af samspillet mellem individ og samfund, idet den er formuleret over tid af mennesker i interaktion med hinanden.

Men selv om moralen kan forandres, er den dog også en institution. Den eksisterer i menneskers bevidsthed og indbyrdes forventninger, men den er også fastholdt i regler og procedurer, som understøttes og kontrolleres af centrale samfundsinstitutioner som f.eks. kirken og staten. Samtidig med, at den institutionaliserede moral leverer kriterier for menneskelig adfærd, leverer den kriterier for moralsk modenhed hos mennesker. Moral er også noget, det enkelte menneske skal udvikle og lære. Det gælder mest indlysende i individets udvikling fra barn til voksen, men også f.eks. når man bevæger sig mellem kulturer, hvor der er grundlæggende forskelle i normer.

Durkheim (som Birte Kloch Frederiksen nævner som en af repræsentanterne for konsekvensetikken) lagde meget vægt på moralopdragelse. Han registrerede, at industrialiseringen og andre moderniseringsprocesser åbnede muligheder for nye former for samhørighed mellem mennesker, men at udviklingen også kunne føre til rådvildhed og normløshed i hverdagslivet. Derfor var det vigtigt, at samfundets institutioner understøttede udviklingen af en moral på det moderne samfunds præmisser. Durkheim mente, at moralen indholdt tre grundelementer: Disciplin, tilhørsforhold til sociale fællesskaber samt autonomi (Durkheim 1961). Skolen skulle bidrage til samfundet ved systematisk at fremme disse egenskaber hos børnene. Durkheims forståelse af dette svarer på mange måder til socialiseringsbegrebet. Der lægges vægt på tilpasningen til en institutionaliseret moral, som er god for samfundet. Men denne tilpasning er samtidig en kompleks opgave. Det fremgår f.eks. af, at et af moralens hovedelementer er individuel autonomi, som næppe udvikles gennem et stærkt tilpasningspres. Durkheim lagde da også vægt på, at opretholdelsen af moralen ikke skulle varetages alt for direkte af staten, men snarere af institutioner og organisationer, som kunne mediere mellem stat og samfund.

Udviklingen af menneskers moralske bevidsthed er også et væsentligt tema hos Habermas (som Birte Kloch Frederiksen nævner som en af repræsentanterne for sindelagsetikken). Det har været en gennemgående bestræbelse i Habermas' forfatterskab at forstå, hvad der kendetegner det fornuftige menneske. I sin teori om den kommunikative handling (og i den såkaldte diskursetik, som han har været med til at formulere) har han søgt at reformulere dette spørgsmål til ikke kun at gælde det enkelte individ, men individet som medlem af et kommunikerende fællesskab (se f.eks. Habermas 1983). I tilknytning til disse teoretiske nybrud har Habermas beskæftiget sig både med udviklingen i moralsk bevidsthed i det individuelle livsforløb og med den institutionaliserede morals almene former. I forhold til begge problemstillinger har han i høj grad hentet inspiration hos den amerikanske psykolog og filosof Lawrence Kohlberg, som har forsket både teoretisk og empirisk i moraludvikling. Kohlberg er igen inspireret af Piagets teorier om den kognitive udviklings former og faser i barndommen og ungdommen. Ifølge Kohlbergs udvikler moralbevidstheden sig trinvis fra en moral baseret på lydighed overfor autoritetspersoner, over en moral baseret på vedtagne regler frem til en moral baseret på refleksion over etiske principper. Samtidig sker der en udvikling i moralens gyldighedsområde, fra individets umiddelbare omgivelser til hele samfundet.

Udviklingen frem mod den "voksne" moralbevidsthed er således præget af almengørelse og formalisering. Det er givetvis en væsentlig grund til, at Habermas i så høj grad har trukket på Kohlbergs begreber. For almengørelsen og formaliseringen passer godt med Habermas grundpræmis om, at både moralske normer og etiske principper opnår gyldighed ved at blive formuleret og bekræftet i en ikke-magt-præget diskussion, hvor alle samfundsmedlemmer har mulighed for at indgå. I kraft af sin teori om den kommunikative handlen kan Habermas tydeligere end Kohlberg vise, at moralbevidsthedens udvikling også er et spørgsmål om læring inden for rammerne af et kommunikativt fællesskab.

Også andre temaer i Birte Kloch Frederiksens forelæsning kunne perspektiveres via begreber og teorier om læring. Det gælder f.eks. spørgsmålet om, i hvilke sammenhænge og på hvilke måder solidaritet kan læres. Jeg vil stoppe her; men som det forhåbentlig fremgår, savnes der ikke opgaver for en forskning, som vil anlægge et læringsperspektiv på moral og solidaritet i det moderne samfund.

Litteratur

Berger, Peter L. og Thomas Luckmann (1972): *Den samfundsskabte virkelighed: En videnssociologisk afhandling*. København: Lindhardt og Ringhof.

Danziger, Kurt (1971): *Socialization*. Harmondsworth: Penguin Books

Durkheim, Emile (1961): *Moral Education*. New York: Free Press.

Habermas, Jürgen (1983): *Moralbewusstsein und Kommunikatives Handeln*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

I VCL-serien er udgivet følgende numre:

Rittenhofer, Iris. (1999) Askepot bager luksuskringler: kønsbarrierer i de højere uddannelser og i forskning. Arbejdspapir VCL. Aalborg: Videncenter for læreprocesser, Aalborg Universitet. (VCL-serien nr. 1 1399-7300)

Kjær Andreasen, Brian ; Kolmos, Anette. (1999) Undervisningsportfolios på højere uddannelsesinstitutioner. Pædagogisk Udviklingscenter og Videncenter for læreprocesser. (VCL-serien nr. 2 1399-7300)

Algreen-Ussing, Helle ; Keiding, Tina Bering ; Kolmos, Anette. (1999). Pædagogisk omstilling, læringsopfattelser og organisatoriske rammer. Aalborg: Pædagogisk Udviklingscenter og Videncenter for læreprocesser. (VCL-serien nr. 3 1399-7300)

Jacobsen, Lone (1999). Internationalisering i ungdomsuddannelserne - resultater fra en pilotundersøgelse. Aalborg: Videncenter for læreprocesser. (VCL-serien nr. 4 1399-7300)

Loretsen, Annette (2000). Aspekter af teknologistøttet fjernundervisning på universitetsniveau. Aalborg: Pædagogisk Udviklingscenter og Videncenter for læreprocesser. (VCL-serien nr. 5 1399-7300)

Kloch Frederiksen, Birte (2000). Den verdensfjerne videnskab? En diskursanalyse af Ingeniørens Ugeblad 1970-1974. Aalborg: Videncenter for læreprocesser. (VCL-serien nr. 6 1399-7300)

Aarup Jensen, Annie (red.) (2000). Fornyelse af egen praksis - eksperiment og refleksion i sprogundervisning. Aalborg: Videncenter for læreprocesser. (VCL-serien nr. 7 1399-7300)

Kolmos, Anette ; Kjær Andreasen, Brian ; Andersen, Tem Frank (2000). Online Læring - lærerkvalificering, didaktik og kommunikation. Aalborg: Pædagogisk Udviklingscenter og Videncenter for læreprocesser. (VCL-serien nr. 8 1399-7300)